

Fahreddin Râzî ve Sirâceddin Urmevî'nin Varlık Eksenli Rü'yetullah Tartışmaları

Fakhr al-Dîn al-Râzî and Sirâj al-Dîn Urmawî's Existence-Centered Discussions on the Rû'yat Allah

Hüsnü TURGUT

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Bingöl/Türkiye
Assistant Profesör, Bingöl University, Faculty of Islamic Sciences, Bingöl/Türkiye
h.turgut_1980@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-7837-4243 | ror.org/03hx84x94

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
27 Şubat 2024	27 February 2024
Kabul Tarihi	Date Accepted
18 Haziran 2024	18 June 2024
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2024	30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with plagiarism software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüsnü Turgut).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hüsnü Turgut).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Turgut, Hüsnü. “Fahreddin Râzî ve Sirâceddin Urmevî'nin Varlık Eksenli Rü'yetullah Tartışmaları”. *Kader* 22/1 (Haziran 2024), 60-78. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1443312> ”

Öz

Allah'ın görülebilirliğini ifade eden rû'yetullah kavramı, tarih boyunca farklı kelâm disiplinleri tarafından derinlemesine incelenmiş önemli bir konudur. Kelâm tarihinde, rû'yetullah'ı kabul edenler ve reddedenler olmak üzere bu konuda ana hatlarıyla iki temel bakış açısı bulunmaktadır. Ehl-i Sünnet, rû'yetullahı benimseyen grupların başında gelirken; Mu'tezile mezhebi ise rû'yetin cisimliliği içermesi veya onunla ilişkili bazı konuları gerektirmesi nedeniyle onun ulûhiyet makamıyla uyumsuz olduğunu düşünerek kesin bir dille reddetmiştir. Rû'yeti kabul edenler akli ve nakli birtakım temellendirmelere başvurmuşlardır. Ehl-i sünnet perspektifinden bakıldığında, erken dönemde rû'yetullahın "zâtıyla kıyâm" esasına dayalı olarak temellendirilirken; bilahare "varlık" esaslı temellendirildiği görülmektedir. Bu çalışmada Eş'arî mezhebine mensup iki düşünür olan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve onun yakın takipçisi Sirâceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283), varlık eksenli rû'yetullah konusundaki yaklaşımları ele alınacaktır. Râzî, birçok konuda birbirinden farklı görüş serdeden muhakkik bir âlimdir. Birden fazla görüş beyan ettiği mevzulardan biri, varlık merkezli rû'yetullahın temellendirilip temellendirilemeyeceğidir. O, varlık merkezli rû'yetullahın temellendirilmesi yöntemine dair kabul, ret ve tevakkuf olmak üzere üç farklı yaklaşım sergilemektedir. Onun başta rû'yetullah olmak üzere birçok metafizik ve teolojik konuda fikirlerini değiştirmesini, benimsediği yaklaşımları farklı açılardan temellendirmesi, bir taraftan onun felsefi ve kelâmî derinliğini ortaya koyarken, diğer taraftan ise onun tahkik yöntemiyle doğrudan ilişkilidir. Bu yüzden Şihâbüddîn el-Karâfî (ö. 684/1285) gibi düşünür şarihler, Râzî'nin düşüncesindeki bu değişimi, onun bilgisinin olgunluğuna, akli yeteneklerinin üstünlüğüne ve dinî kavrayışının derinliğine bağlamışlardır. Nitekim bu değişim, Râzî'nin her daim hakikat arayışında olduğunu ve fikirlerini sürekli sorguladığını göstermektedir. Birçok eserinde "varlık" odaklı rû'yetullahı dair çeşitli eleştiriler yapan Râzî, Er'baîn adlı eserinde bu konuyu daha düzenli bir sistem içinde ve maddeler halinde açıklamaya gayret etmektedir. Mezkûr eserinde Râzî, varlık merkezli rû'yetin temellendirilemeyeceğine dair "âdemin malûliyeti", "her hükmün bir illete dayanmasının zorunlu olup olmadığı" ve "cevher ve arzuların farklı illetlerle mualel olup olamayacağı" gibi birtakım felsefi ve kelâmî delilleri merkeze koyarak eleştirisini temellendirmeye çalışmaktadır. Râzî'nin bu eserini özetleyen ve eleştiren Urmevî, Lübâb'da, Râzî'nin tespitlerine itiraz edip sunduğu argümanlara karşı çıkararak, varlık merkezli rû'yetullahın temellendirilebileceği düşünmektedir. Her iki düşünürün rû'yet merkezli ortaya koydukları argümanlar, bir taraftan Tanrı tasavvurlarını ortaya koyarken; diğer taraftan ise felsefi ve teolojik duruşlarına da ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Varlık, Rû'yetullah, Fahreddin er-Râzî, Sirâceddin el-Urmevî.

Abstract

The concept of rû'yetullah, which refers to the visibility of Allah, is an important issue that has been studied in depth by different theological disciplines throughout history. In the history of theology, there are two main perspectives on this issue: those who accept and those who reject ru'yat Allāh. While Ahl al-Sunna is one of the leading groups that embrace ru'yat Allāh, the Mu'tazilite sect firmly rejected it, considering it incompatible with the station of divinity because ru'yat involves corporeality or requires some issues related to it. Those who accepted ru'yat Allāh resorted to a number of rational and empirical justifications. From the perspective of Ahl al-Sunnah, it is seen that in the early period, vision of Allah was justified on the basis of "qiyām with its essence", while later it was justified on the basis of "existence". In this study, the approaches of Fakhr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210) and his close follower Sirāj al-Dīn al-Urmawī (d. 682/1283), two thinkers belonging to the Ash'arī school, on the subject of rû'yat Allah based on existence will be discussed. Al-Rāzī is an enlightened scholar who has different views on many subjects. One of the issues on which he expresses more than one opinion is whether existence-centred vision can be justified or not. He exhibits three different approaches to the method of justifying the existence-centred rû'yat Allah: acceptance, rejection, and tawaqquf. His change of opinion on many metaphysical and theological issues, especially on rû'yat Allah, is attributed to the approach he adopted. The fact that he changed his views on many metaphysical and theological issues, especially on rû'yat Allah and that he justified the approaches he adopted from different perspectives, on the one hand, reveals his philosophical and theological depth, and on the other hand, it is directly related to his method of tahqīq. Therefore, philosophical commentators such as Shihāb al-Dīn al-Qarāfī (d. 684/1285) attributed this change in al-Rāzī's thought to the maturity of his knowledge, the superiority of his intellectual abilities, and the depth of his religious comprehension. Indeed, this change shows that al-Rāzī was always in search of truth and constantly questioned his ideas. Al-Rāzī, who made various criticisms about the "existence"-focused vision in many of his works, endeavours to explain this issue in a more organised system and in items in his work al-Ar'baîn. In the aforementioned work, al-Rāzī tries to justify his criticism by focusing on some philosophical and theological

proofs such as "the defectiveness of 'adam", "whether every judgement must be based on a cause", and "whether substances and accidents can be parallel with different causes". Urmawî, who summarises and criticises al-Râzî's work, objects to al-Râzî's findings and arguments in the *Lubâb* and thinks that the existence-centred rationality can be justified. The arguments presented by both scholar thinkers put forward centred on *rü'yat Allah* reveal their conception of God on the one hand, and their philosophical and theological views on the other.

Keywords: Kalâm, Existence, Ru'yat Allâh Fakhr al-Dîn al-Râzî, Sirâj al-Dîn Urmawî.

Giriş

"Rü'yetullah" İslâm düşüncesinde Allah'ın ahirette görüleceğini ifade eden bir kavramdır. Kelâm ilminin en erken dönemlerinde ekollerin ulûhiyet anlayışları çerçevesinde, Allah'ın zât ve sıfatları bağlamında tartışılan *rü'yetullah* meselesi, kelâmın en temel konularından birini oluşturmaktadır. İslâm düşünce tarihinde, Allah'ın görülmesini mümkün görenler ile bu durumun ulûhiyet makamı açısından uygun ve doğru olmadığını savunarak onu mümkün görmeyenler arasında önemli ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmanın tarafları bu meseleyi dünya ve ahirette hem aklen mümkün olup olmadığı hem de mümkün olduğu takdirde onun meydana gelip gelmeyeceğini tartışmışlardır.

İslâm kelâmında her ne kadar başka ekollerce de tartışılmışsa da bu tartışmanın bilinen ve onlarla özdeşleşen tarafları Mu'tezile ve Ehl-i sünnet ekolleridir. Bu ekoller, kesin delillerle görüşlerini temellendirdiklerini ifade etseler de esasında bu konu ya sübut ya da delalet açısından kesin olmayan delillerle savunulmuştur. Kelâm literatürüne bakıldığında, *rü'yetle* ilgili tartışmaların, Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında bir tür ölçüt haline geldiği gözlemlenmektedir.¹ *Rü'yetin* kabul edilip edilmemesi, sadece ekollerin ulûhiyet anlayışlarını değil, aynı zamanda vahye olan yaklaşımlarını ve vahyi yorumlama şekillerini de yansıtmaktadır. Bu bağlamda, *rü'yet* konusu sadece özel bir inanç meselesi olmanın ötesinde, aynı zamanda Tanrı'nın sıfatlarına dair anlayışları ve dinî metinleri yorumlama tarzlarında da belirleyici bir işleve sahiptir.²

Rü'yet meselesi kelâmî geleneklerde zât-sıfat ilişkisi, Allah'ın mekân, zaman ve cihetle ilişkisi gibi konular açısından da özel bir öneme sahiptir. Bu sebeplerle, *rü'yet* konusu erken dönemden itibaren merkezi bir konuma sahip olmuş ve birçok yaklaşımın odak noktası haline gelmiştir. Nitekim *rü'yet* konusu, Allah'ın mahiyetten ibaret olduğunu ileri süren kelâmî ulûhiyet tasavvuru ile Allah'ın saf varlıktan ibaret olduğunu ve mûcib bi'z-zât ilkesini ileri süren felsefî ulûhiyet tasavvurunu ortaya koymada da önemli bir kıstas oluşturmaktadır. Bu nedenle, *rü'yet* ile kelâmî tasavvur arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda bu konu eksenindeki tartışmalar, tarihsel süreçte bir taraftan kelâmcılar ile İslâm filozofları, diğer taraftan da felsefî tasavvuf geleneğinde de önemli bir yer tutmuştur.³ Bu çerçevelerde, *rü'yet* meselesi, birçok bağlamda yoğun bir şekilde tartışılmış ve modern dönemde de kelâm araştırmaları alanında aktüel değerini korumuştur.

¹ Temel Yeşilyurt, *Rü'yetullah Akıl Âyinesinde Cemâlullah'ı Seyreylemek* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 43.

² Bk. Erkan Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet: Sirâceddîn Urmevî'nin Ulûhiyet Anlayışı ve Fahreddîn Râzî Eleştirisi*, ed. Özkan Şimşek (Ankara: İlâhiyât, 2023), 371-388.

³ Ömer Tay, *Tasavvufu Savunma Çabası: Eşref Ali Et-Tehânevî*, ed. İlhan Baran (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 83-86.

Her şeyden önce rü'yet; akıl-nakil, lafız-mana ilişkisi ve metafizikte kesinliği elde edilip edilmeyeceği gibi konularla da doğrudan ilgilidir. Rü'yetin kabul edilip edilmemesi konusundaki en etkili ve belirleyici faktörlerden biri, bu meselenin aklî ve naklî dayanaklarıdır. Mu'tezile, ulûhiyet makamıyla uyuşmadığını ve tenzih ilkesinin ihlal edileceğini düşünerek rü'yeti reddetmiştir.⁴ Ehl-i sünnet ise Mu'tezile'nin bu itirazlarını gidermek adına onları çeşitli açılardan cevaplamaya çalışmışlardır. Bu sebeple, Ehl-i sünnet zaman zaman Mu'tezile'nin Kur'an ayetleriyle ilgili yorumlarına alternatif açıklamalar geliştirmiş ve bazen aklî deliller sunmuştur.

Yukarıda ifade edildiği üzere erken dönem kelâmında rü'yet konusunun Mu'tezile ve Eş'arî geleneği arasındaki önemli bir ayrım noktasıydı. Ancak İmam Gazzâlî'den (ö. 505/1111) itibaren Râzî'yle birlikte bu meselenin, Mu'tezile ve Eş'arî düşünce okullarının bir sentezi haline geldiğini veya en azından bu iki gelenek arasında kısmi bir dönüşümün yaşandığını söylemek mümkündür.⁵ Nitekim Gazzâlî öncesi dönemde, Ehl-i sünnet kelâmında "rü'yet" baş gözü ile görme şeklinde yorumlanırken, Gazzâlî'yle birlikte "rü'yet" in bir tür idrak, bilgi veya kalp gözü anlamında yorumlandığı görülmektedir. İmam Gazzâlî'nin *el-İktisâd* adlı eserinde yer alan "rü'yetin bir nevi tecelli olduğu aklın kabul ettiği gerçeklerdendir"⁶ ifadesi ve Râzî'nin "*Nihâyetül-Ukûl*" eserinde "aslında bu konudaki ihtilaf tamamen lafzîdir"⁷ şeklindeki yer alan açıklamaları, bu dönüşümü net bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu konu çerçevesinde gerek Râzî'nin rü'yetullah bağlamında meydana gelen fikri değişimlere gerekse Râzî ile Urmevî'nin bu konudaki görüşlerinin karşılaştırılmasına dair çalışmalar oldukça sınırlıdır. Muhammed Salih ez-Zerkân, bu değişime genel olarak değinirken,⁸ Erkan Baysal'ın Râzî ve Urmevî'yi bazı temel konularda karşılaştırmasının dışında konuyla ilgili derli toplu bir çalışma bulunmamaktadır. İki araştırmacı da konuya ilişkin bazı temel konuları ele alsa da,⁹ özellikle Râzî'nin metinlerindeki rü'yetle ilgili farklı yaklaşımlara ve diğer önemli hususlara detaylı bir şekilde değinmemişlerdir. Bu durum, Râzî'nin varlık merkezli temellendirmesindeki eleştirilere ve Urmevî'nin bu eleştirilere verdiği yanıtlara odaklanan bir çalışmaya duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Râzî'nin rü'yetullah konusundaki görüşleri incelenecek ve onun önemli bir takipçisi olan Urmevî'nin bu konudaki eleştirileri değerlendirilecektir. Urmevî, Râzî ile birçok noktada benzer düşüncelere sahip olmasına rağmen,¹⁰ belirli kritik meselelerde Râzî'ye önemli eleştiriler

⁴ Bk. Kâdî Abdulcebâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 232-277; Ruknüddin Mahmud b. Muhammed el-Melâhimî, *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*, thk. Faysal Bedir Un (Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-kevmiyye, 2010), 88-102; Veysi Ünverdi, "Kâdî Abdulcebâr'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları", *Bilimname: Düşünce Platformu* 28 (Ocak 2015), 206-213; Kılıç Aslan Mavil, "Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması - Rü'yetullah", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XIV/2 (2014), 469-474.

⁵ Yahya b. Hamza el-Alevî, *Kitâbü't-Temhîd fi şerhi me'âlimi'l-'adl ve't-tevhîd*, thk. Hişam Hanefi Seyyid (Kahire: Mektebtü's-sakafeti'd-diniyye, 2008), 330.

⁶ Bk. Ebu Hâmid Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, thk. Mustafa İmran (Kahire: Darü'l-basair, 2008), 282.

⁷ Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetül-ukûl fi dirâyeti'l-usûl* (Beyrut: Darü'z-Zehâir, 2015), 3/53.

⁸ Bk. Salih Zerkân, *Fahrüddin er-Râzî ve Arâuhu'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye* (B.y.: Darü'l-Fikir, ts.), 264-272.

⁹ Bk. Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*, 367-382.

¹⁰ Erkan Baysal, "Takip ve Tenkit Arasında Urmevî'nin Râzî'nin Muhakkik Kimliğiyle İlişkisi: İnsan Fiilleri Örneği", *Kader* 21/1 (30 Haziran 2023), 34.

getirmektedir.¹¹ Bu eleştirilerden biri de Râzî'nin "varlık" merkezli rü'yetin temellendirilemeyeceği görüşüne dairdir. İşte bu çalışmada, ilk olarak Râzî'nin konu hakkındaki görüşleri ele alınacak daha sonra ise Urmevî'nin bu görüşlere yaptığı itirazlara yer verilecektir. Ayrıca, Şihâbüddîn el-Karâfî (ö. 684/1285) gibi Râzî takipçilerinin yorumlarına da yeri gelince temas edilecektir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Râzî öncesi varlık merkezli rü'yet tartışmalarını ve Râzî'nin rü'yetullah konusunda tercih ettiği yaklaşımı ele almak istiyoruz.

1. Râzî Öncesi Varlık Eksenli Rü'yetullah Tartışmaları

Ehl-i sünnet, rü'yetullahın gerçekleşeceği inancını, Kur'an-ı Kerim'e ve sahih hadislerle dayandırmıştır. Bununla birlikte, onun imkânını temellendirme amacıyla aklî delillere de başvurmuştur. Ehl-i sünnet'in rü'yetin imkanıyla ilgili temellendirdiği aklî delilleri iki başlık altında mütalaa etmek mümkündür. Birincisi, "zâtı ile kıyâm argümanı"; ikincisi ise "varlık argümanı"dır.¹² Zâtıyla kıyâm esası, ilk dönem Ehl-i sünnet kelâmcılarından Kalânîsî (ö. IV./X. yüzyıl başları [?]) gibi düşünürler tarafından savunulurken¹³ varlık merkezli temellendirme ise İmam Eş'arî (ö. 324/935-36) ile birlikte Eş'arî kelâm geleneğinde,¹⁴ Mâtürîdî kelâm geleneğinde ise İmam Mâtürîdî'den (ö. 333/944) sonraki âlimlerce kabul görmüştür.¹⁵

Mu'tezilî düşünürler ise beş esastan tevhid ilkesinin bir gereği olarak erken dönemden itibaren rü'yeti reddetmiş,¹⁶ Ehl-i sünnet'in rü'yetullah ile ilgili referans gösterdikleri ayetleri farklı şekillerde yorumlamış ve onların öne sürdükleri aklî delillere karşı karşıt aklî argümanlar geliştirmişlerdir.¹⁷ Mu'tezile'nin öne sürdüğü aklî gerekçelerden biri, rü'yetin teşbih ve tecsime yol açmasıdır.¹⁸ Mu'tezile'ye göre sadece belirli bir yerde ve yönde bulunan maddî varlıklar rü'yete konu olabilir. Allah ise sınırlı bir varlık olmayıp, bütün maddî özelliklerden de münezzehtir. Bu nedenle Mu'tezile, teşbih ve tecsimden kaçınmak için rü'yetin inkârını aklî bir zorunluluk olarak kabul eder.¹⁹ Mu'tezile, görme hadisesini belirli koşulların meydana gelmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir durum şeklinde kabul ettiği için, görülenleri de (mukabele), (televvun), yakınlık, uzaklık,

¹¹ Urmevî'nin Ulûhiyet merkezli Râzî'ye karşı yönelttiği eleştirilere dair geniş bilgi için bk. Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*.

¹² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, thk. Muhammed Mustafa Hilmi vd. (ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Telif ve'n-Neşir, ts.), 179-180.

¹³ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsettin (İstanbul: Medresetü'l-İlâhiyat, 1928), 119.

¹⁴ Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih (Beyrut: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2005), 82.

¹⁵ Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsiretü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 533; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd li kavâidi'd-tevhîd*, thk. Habîbullah Hasan Ahmed (Kahire: Dârü't-Tibâti'l-Muhammediyye, 1986), 221-223; Hasan Cansız, *Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelam-Bilim İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 249.

¹⁶ Osman Demir, *Göz ve Tanrı: Kâdî Abdülcebbâr'ın Rü'yetullah Teorisinde Optik* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 18.

¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, 197-233.

¹⁸ Ebû Ali el-Cübbâî, *Kitâbü'l-Makâlât İtikadi Mezheplere Yönelik Klasik Bir Eleştiri*, thk. Özkan Şimşek vd. (Endülüs, 2019), 40.

¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 233-260.

yoğunluk ve ışıkların etkileşimi gibi bazı maddî unsurlarla açıklamışlardır. Mu'tezile eserlerinde buna benzer birçok akli argümana rastlamak mümkündür.²⁰

Rû'yetullahın gerçekleşmesinin imkânına dair başta Eş'arîler olmak üzere Ehl-i sünnetin üzerinde durduğu en önemli akli esas bir şeyin "varlık" vasfına sahip oluşudur.²¹ Bu nedenle, varlık vasfına sahip her şeyin teorik olarak görülebileceğini kabul ederler. Eş'arîlerin bir şeyin görmeye konu olması için öne sürdüğü "varlık" esası, aslında bütün mezhepler tarafından kabul edilmektedir. Ancak Mu'tezile ile Eş'arîler arasında temel ayrım noktası, söz konusu varlık vasfının tek başına görmenin akli zeminini oluşturup oluşturmadığı ile ilgilidir.²² Başta Râzî ve Urmevî olmak üzere rû'yetullahı kabul eden Ehl-i sünnet kelâmcıları, Allah'ın cisimsel veya mekânsal bir görmeye tabi olmadığına inanmaktadırlar.²³ Bu da onların Allah'ı eksikliklerden uzak ve mutlak bir varlık olarak gördüklerinden kaynaklanan zorunlu bir durumdur. Bu nedenle Râzî, *Erba'în*'de rû'yetullah konusunu ele alırken bu hususa dikkat çekerek konuya giriş yapmaktadır.²⁴ Buradaki amacı ise rû'yeti şiddetle reddeden Mu'tezile'nin, onu kabul edenlere yönelttiği "rû'yetullah, Allah'ın cisimsel veya mekânsal bir görmeye tabi olmasını gerektirmektedir." şeklindeki itirazlarını bertaraf etmektir. Bu yüzden Râzî ve Urmevî, rû'yeti inkişafın başka bir boyutu olarak görmektedirler. Bu inkişafın Allah'ın zâtına nispeti, görme fiilinin görülen şeylere nispeti gibidir. Bu nedenle onlar, cisim ve ilintilerden münezzeh olduğu halde Allah'ın görülmesini, yani bir tür inkişafa konu olmasını mümkün görmüşlerdir.²⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi varlığı, rû'yetin akli zemini olarak benimseyenlerin başından Eş'arîler gelmektedir. Ancak İmam Eş'arî (ö. 324/935-36), bazen varlığı,²⁶ bazen de Allah'ın sınırsız kudretini vurgulayarak bir temellendirmeye başvurmuştur. Bu bağlamda o, Allah'ın "var olanları bizim için görünür kılma kudretine sahip olduğu gibi, kendi zâtını da bizim için görünür kılacak bir güce sahip olduğunu" ifade etmiştir.²⁷ İmam Eş'arî'den sonra Eş'arî düşünürleri de "varlığı" rû'yetin akli zemini kabul etmeye devam etmişlerdir. Örneğin; Bâkılânî (ö. 403/1013), rû'yet konusunu ele alırken görünen şeylerin ortak noktasını tespit etmeye çalışır. Daha sonra o, bir şeyin görülmesine imkân tanıyan "varlık vasfına sahip oluşudur" şeklinde bir değerlendirmeye

²⁰ Bk. Kâdî, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl "Rû'yetü'l-bârî"*, 33-109; Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 243-261; Melâhimî, *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*, 94.; Ünverdi, "Kâdî Abdulcebbâr'ın Rû'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları", 206-213.

²¹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 120.

²² Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl "Rû'yetü'l-bârî"*, 84-85.

²³ Örneğin bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu Muhammed Aruçi (Beyrut: Dar Sader, 2010), 151; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkılânî, *el-İnsâf fî mâ yecibü 'itikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlü bih*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1993), 192; Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *Lume'ül-edille*, thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud (Beyrut: Alemü'l-Kutub, 1965), 117-118; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-ittikâd*, 275.

²⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, thk. Mahmud Abdulaziz Mahmud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 188.

²⁵ Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 188; Sirâceddin Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, thk. Muhammed Yusûf İdrîs-Behâü'l-halâye (Kahire: el-Asleyn li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2016), 191.

²⁶ İbn Fûrek, *Mücerredü makâlât*, 81.

²⁷ Ebu'l Hasen el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Abbas Sabbağ (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2010), 55-56.

gitmektedir.²⁸ Bu düşüncenin bir benzerini Bâkîllânî'den sonra gelen Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi diğer Eş'arî düşünürlerde de görmekteyiz.²⁹

Mâtürîdî mezhebine gelince, İmâm Mâtürîdî bu konuda daha çok sem'î delillerden hareketle bir temellendirmeyi tercih etmiştir.³⁰ İmâm Mâtürîdî'den sonra gelen mezhep düşünürlerinin de “varlık” vasfından hareketle rü'yetin gerçekleşeceğini kanıtlamaya çalıştıkları görülmektedir.³¹ Ebü'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115) bu konuyu ele alırken ilk başta görülenler arasındaki ortak vasıfları ele almakta daha sonra sebr ve taksim metodunu kullanarak ortak illetin “varlık” olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.³²

Ehl-i sünnet kelâmcıları tarafından varlık ile rü'yet arasında kurulan aklî zemin itizâlî geleneğin gündemini hayli meşgul etmiş ve bu ilişkinin nakzine yönelik birçok aklî argüman ileri sürülmüştür.³³ Mu'tezile, var olanın görülebileceğini, var olmayanın ise görülemeyeceğini kabul etmekle birlikte, var olmayı görülmenin yegâne şartı olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ma'dûmun, yokluğu nedeniyle görülmediğini, sadece mevcudun görülebildiğini savunur.³⁴ Ona göre, insanın idrak edeceği şeyler, zaten var olan şeylerdir. Ancak Kâdî, var olmanın görülmenin sebebi olarak kabul edilmesi ve varlığın sadece zâtından ötürü görülmesi gerektiği düşüncesinin, bazı temel hususları açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadır. Onun görüşüne göre, varlığın sadece zâtından kaynaklanan bir görme nedeni olarak kabul edilmesi, görülen şeylerin tek bir tür olarak kabul edilmesini gerektirecek ve bu görme hadisesi hem arazlar hem de cevherler arasında ortak olduğu için çözümsüz bir duruma da yol açacaktır. Dolayısıyla varlık ile rü'yet arasında illet-ma'lûl ilişkisi kurulması durumunda rü'yete konu olan her şeyin aynı görülmesi ve aralarındaki farkların idrak edilmemesi gerekecektir. Çünkü varlık, bu özelliklere sahip olan her şeyin ortak niteliğidir.³⁵

Kâdî, görmenin görülen şeyin doğasına bağlı olduğuna inanır. Ona göre, bir şeyin “siyahlığı” görüldüğü halde onun “tadı” görünmüyorsa bu durum, sadece siyahlığın görülebiliyor olmasından değil; tadın görülmesinin imkânsızlığından kaynaklanır. Var olan bu iki özellikten sadece birinin görmeye konu olması varlığın rüyet için yeterli bir neden olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁶ Sonuç olarak, Mu'tezile, var olmanın görülmenin zorunlu bir koşulu

²⁸ Bâkîllânî, *el-İnsâf fî mâ yecübü 'i'tikâdüh ve lâ yecüzü'l-cehlu bih*, 181; a.mlf., *Kitâbü't-Temhîd*, thk. R. J. McCarthy (Beirut: el-Mektebetü's-Şarkiyye, 1957), 266.

²⁹ Bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 120; Cüveynî, *Lume'ü'l-edille*, 115; İmâmî'l-Harameyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâri'i'l-edilleti fi usûli'l-i'tikâd*, thk. Zekeriyya Omeyrat (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 74; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 275.

³⁰ Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 141-151; Nesefî, *Tabsiretü'l-edille*, 531; Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 195-196.

³¹ Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd li kavâidi'd-tevhîd*, 222; a.mlf., *Tabsiretü'l-edille*, 533; Nüreddin es-Sâbunî, *el-Bidâye fi Usûli'd-dîn "Mâtürîdiyye Akaidi"*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 87.

³² Nesefî, *Tabsiretü'l-edille*, 533-538.

³³ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 274-278; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, 179-184; Melâhimî, *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*, 103; Alevî, *Kitâbü't-Temhîd fi şerhi me'âlimi'l-'adl ve't-tevhîd*, 308-310.

³⁴ Ebu'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: el-Fürak gayre'l-İslâmiyye*, thk. Mahmud Muhammed Kasım-İbrahim Medkûr-Tâhâ Hüseyin, ts., 242; Ebû Reşîd Saîd b. Muhammed b. Saîd en-Nisâbü'rî, *el-Mesâil fi'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, thk. Rıdvân es-Seyyid, Main Ziyâde (Beirut: Mahedü'l-İnmâi'l-Arabî, 1979), 46.

³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, 83.

³⁶ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, 85-86.

olmadığını ileri sürerek, Ehl-i sünnet'in rü'yet konusunda öne sürdükleri "varlık" şartına birçok yönden eleştirmiş ve geçersiz kılmaya çalışmıştır.³⁷ Kādî Abdülcebbar'ın varlık merkezli rü'yetullah eleştirilerinin benzerini İbnü'l-Melâhimî (ö. 536/1141) ve Yahya b. Hamza (ö. 749/1348) gibi geç dönem Mu'tezile düşünürlerinde de görmek mümkündür.³⁸

Ehl-i sünnetin aklî imkân çerçevesinde rü'yete yönelik yaklaşımını ve Mu'tezile'nin konu hakkındaki eleştirilerini genel hatlarıyla bu şekilde özetlemek mümkündür. Râzî'nin rü'yetullahın gerçekleşeceğine dair düşüncesinin hangi temel üzerine inşa ettiğine geçebiliriz.

2. Râzî'nin Rü'yetullah Savunusunun Mahiyeti

Râzî, rü'yetullah meselesinde çoğu zaman "rü'yetin gerçekleşmeyeceğine" dair bilginin bedîhî olduğunu öne süren Mu'tezile'nin argümanından başlamaktadır. Bu bağlamda o, Mu'tezile'nin Allah'ın görülmesinin imkânsızlığının bedîhî olduğu iddiasını tartışmaya açmaktadır.³⁹ Gerek Râzî gerekse Urmevî bu konuda bir bedîhîlikten bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmekte ve mezhepler arasındaki ihtilaf hareketle eleştirmektedirler. Zira "bir, ikinin yarısıdır" önermesi hakkındaki genel ittifakın rü'yetullah meselesinde de geçerli olmasının söz konusu olmayacağı ifade edilmektedir. Çünkü mezhepler arasında bu konuda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Öte yandan Allah'ın varlığını hayal ve vehimden hareketle inkâr etmek nasıl tutarlı bir yaklaşım değilse bu varlığın görünmeyeceğine dair hayal ve vehimden hareketle hüküm vermek de hakeza aynı derecede tutarsızdır. Ancak ilginç bir biçimde, Mu'tezile ilk hususu reddederken, ikincisi hususu ittifakla kabul etmektedir.⁴⁰

Râzî, rü'yetullah konusunda tartışmanın odak noktasını (mahalü'n-nizâ') tayin etmenin son derece önemli bir husus olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda o, zayıf, orta ve mükemmel şeklinde üç tür idrakin varlığından söz etmektedir. Bunlardan ilki olan zayıf idrak, bir şeyin varlığı doğrudan değil de eserlerinden yola çıkılarak, o şeyin bilgisine ulaşılmasıdır. Örneğin, bir bina veya bir sanat eserinin varlığından hareketle, bunları yapan mimarın ve sanatkarın varlığına ulaşmak gibi. Orta idrak, bir şeyin zâtî nitelikleriyle bilinmesidir; siyahlığın siyahlık, beyazlığın beyazlık olarak bilinmesi gibi. Üçüncü idrak türü ise, siyahlık ve beyazlığın gözle görülmesi gibidir. Râzî, insan için gerçekleşmekte olan bu üç idrakin varlığından söz ettikten sonra; birinci idrak türüyle Allah'ı tanıma noktasında ilim ehlinin ittifak halinde olduğunu; ikinci idrak türüyle Allah'ın tanınıp tanınmayacağı noktasında ilim ehlinin ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. Ancak Râzî'ye göre, rü'yetullah meselesinde kelâmcıların hakkında ihtilaf ettiği asıl idrak, idrakin üçüncü türüdür. Çünkü bu idrak, görmenin gördüklerine bağlı olarak elde edilen açıklık ve parlaklığın Allah'ın zâtı hakkında da geçerli olup olmadığı konusunu içermektedir.⁴¹

İslâmî ilimlerin pek çok alanında eser kaleme alan Râzî'nin, aynı konu hakkında ilk dönemlerde yazdığı eserler ile son dönemlerde yazdığı eserler arasında zaman zaman birbirinden farklı

³⁷ Bk. Kādî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*, 179-184; a.mlf., *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 274-275; Melâhimî, *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*, 102; Alevî, *Kitâbü't-Temhîd fi şerhi me'âlimi'l-'adl ve't-tevhîd*, 304-306.

³⁸ Bk. Melâhimî, *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*, 91-102; Alevî, *Kitâbü't-Temhîd fi şerhi me'âlimi'l-'adl ve't-tevhîd*, 286-330.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimü usûlud'dîn*, thk. Dugaym Semih (Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Lübnânî, 1996), 54.

⁴⁰ Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, 188-189; Urmevî, *Lübübü'l-Erba'in*, 191.

⁴¹ Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-'ilmi'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1987), 2/81; Râzî, *Me'âlim*, 53.

görüşler beyan ettiği gözlemlenmiştir.⁴² Onun aynı konuya dair farklı görüşlere sahip olduğu mevzulardan biri, varlık merkezli rü'yetullahın temellendirilip temellendirilemeyeceğidir.⁴³ O, varlık merkezli rü'yetullahın temellendirme biçimine yönelik kabul, ret ve tevakkuf şeklinde üç farklı yaklaşıma sahip olduğunu belirtmek isteriz. Birinci yaklaşımda, Eş'arîler gibi varlık merkezli temellendirme biçimini benimsemekte iken;⁴⁴ İkinci yaklaşımda ise, varlık merkezli rü'yetullahın temellendirmesine karşı ciddi eleştirilere yer verdiği görülmektedir.⁴⁵ Ancak Râzî, *Metâlib* gibi ömrünün sonlarında kaleme aldığı eserlerinde⁴⁶ “tevakkuf” yaklaşımını benimsemektedir. Bu tercihin altında yatan temel gerekçesi, rü'yeti varlık merkezli kabul edenlerle inkâr edenlerin delillerinin eşit derecede güçlü olduğuna inanmasıdır.⁴⁷

Râzî'nin aynı konu hakkında farklı görüşler dile getirmesi, kendi düşüncelerinde çelişki olduğunu belirtmek yerine, Karâfî'nin vurguladığı gibi, Râzî'nin düşüncesindeki fikrî değişimler “bilgisinin olgunluğuna, aklının kalitesine ve dinî anlayışının derinliğine işaret ettiği” gösterir.⁴⁸ Râzî'nin varlık eksenli rü'yetullah konusunda geçirdiği birtakım fikrî değişimleri de bu bağlamda değerlendirmenin daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

Râzî, birçok eserinde Ehl-i Sünnet'in genelde benimsediği “varlık merkezli” argümanını eleştirirken, bu düşünceye alternatif olarak ne önerdiği merak konusudur. O, birçok eserinde rü'yetullahı varlık vasfından hareketle aklen temellendirilmesinin sağlıklı bir yöntem olmadığını belirttikten sonra⁴⁹ şu ifadeleri kullanır: “Çoğu arkadaşımız, rü'yetullahı varlık merkezli olarak ispat etmeye çalışmıştır. Ancak biz, bunu ispatlamak gücüne sahip olmadığımızı belirtmek isteriz.”⁵⁰ Daha sonra o, İmam Mâtürîdî'nin “rü'yetullah'ı aklî delillerle ispat etmenin mümkün olmadığını, en sağlam yöntemin ayetlerin zahirine ve konu hakkında rivayet edilen hadislerle dayanmanın daha doğru olduğu” görüşünü benimsemiş olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Ayrıca Râzî'nin, bazı eserlerinde, müttekaddimûn kelâmında kullanılan istidlâl metotlarını eleştirirken, “aklî bir

⁴² Râzî'nin farklı dönemlerdeki düşünsel değişimi hakkında bk. Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*, 96-117; Mehmet Zülfi Cennet, “Fahreddin Râzî'nin İ'câz Düşüncesinde Bir Kırılma Noktası Olarak Sarfe Temayülü Tartışması”, *Şarkiyat* 13/3 (2021).

⁴³ Zerkân, *Fahrüddin er-Râzî ve arâuhu'l-keîmiyye ve'l-felsefiyye*, 266-267.

⁴⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-İşâre fî usûli'l-keîm*, thk. Muhammed Subhî el-Âyidî-Rabî' el-Âyidî (Amman: Merkezü Nürî'l-ülüm li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2006); Fahreddin er-Râzî, *el-Mesâilü'l-hamsûn fî usûli'd-dîn: Kelâmın Temel Problemleri*, çev. Hüsnü Turgut - Erkan Baysal (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022), 130-131.

⁴⁵ Râzî, *el-Erba'in fî usûli'd-dîn*, 189-1963; a.mlf., *Nihâyetü'l-ukûl*, 3/7-53; a.mlf., *Muhassalü efkâri'l-müttekaddimîn ve'l-mute'ahhirîn mine'l-ulemâ' ve'l-hukemâ' ve'l-mutekellimîn*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd (Mısır: Mektebetü'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, ts.), 189-190; Râzî, *Me'âlim*, 54.

⁴⁶ Râzî'nin eserlerinin kronolojisi için bk. Eşref Altaş, “Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi”, *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker- Osman Demir (İsam Araştırmaları Merkezi, 2013), 91-156.

⁴⁷ Râzî, *Metâlib*, 2/87.

⁴⁸ Bk. Şihabüddin el-Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*, thk. Adil Ahmed Abdulmavcûd-Ali Muhammed Avd (Mekke: Mektebetü'n-Nizar Mustafa el-Baz, 1995), 5/1953.

⁴⁹ Bk. Râzî, *el-Erba'in fî usûli'd-dîn*, 188-196; Râzî, *Nihâyetü'l-ukûl*, 3/7-53; a.mlf., *Muhassal*, 189-190; a.mlf., *Me'âlim*, 54; a.mlf., *Metâlib*, 2/81-87.

⁵⁰ Râzî, *el-Erba'in fî usûli'd-dîn*, 195.

⁵¹ Râzî, *el-Erba'in fî usûli'd-dîn*, 195-169; Krş. Neseî, *Tabsiretü'l-edille*, 1/531 Râzî'nin İmâm Mâtürîdî'ye atfettiği bu görüş, her ne kadar Kitâbü't-Tevhîd'de doğrudan ifade edilmese de, İmâm Mâtürîdî'nin bu konuda akli deliller yerine, konuyla ilgili ayetlere vurgu yapması bunu desteklemektedir.

meselede naklî delillere başvurmanın ya da naklî bir meselede aklî delillere başvurmanın son derece zayıf bir yöntem olduğu” şeklindeki ifadeleri de buradaki düşüncesini desteklemektedir.⁵² Râzî'nin bu yöneme sadık kaldığı yerlerden biri rü'yetullah konusudur diyebiliriz. Zira o, gerek varlık merkezli Eş'arîler gibi rüyeti savunduğu eserlerinde gerekse eleştirdiği ve tevakkuf ettiği bütün eserlerinde naslara özel bir yer açmaktadır. Bu bağlamda o, rü'yetullah hakkında varit olan âyetleri birtakım aklî ilkelerden hareket ederek Mu'tezile'nin inkâr yönündeki tevillerine itiraz ederek çürütmeye çalışır.⁵³ Kaldı ki onun kelâm sistemi bir bütün olarak incelendiğinde rü'yetullah meselesi gibi sem'iyata dair başka meselelerde de naklî istidlâlden hareketle zaman zaman temellendirildiği görülecektir.⁵⁴

3. Râzî'nin Varlık Merkezli Argümanına Yönelik Eleştirisi ve Urmevî'nin Cevapları

Başta Eş'arîler olmak üzere Ehl-i Sünnet, rü'yeti varlık eksenli aklî bir temele dayandırmaya çalışmıştır. Bu eksene göre, cevherler ve arazlar görülebilir. Bu görme hadisesinin cevher ile arazlar arasında ortak bir illetten ötürü olması gerekir. Bu konuda ortak illet ya varlık ya da hudûs olabilir. Hudûsün bir illet olarak kabul edilmesi mantıklı değildir. Çünkü hudûs geçmiş 'adem/yokluk ile hudûsün toplamından meydana gelmiştir. Hudûsün içinde yer alan yokluk, onun rü'yeti mümkün kılan bir neden olmasını imkânsız kılmaktadır. Bu durumda cevher ve arazların rü'yete konu olmasına imkân tanıyan vücûttan başkası değildir. Bu bilgilerden hareketle şu sonuca ulaşılır: Vücûd vasfına sahip olan her şey görülmeye konu olabilir. Allah var olduğuna göre O'nun da görülmesi mümkündür.⁵⁵

Râzî, Ehl-i sünnet anlayışına uygun bir şekilde rü'yetullahın ahirette gerçekleşeceğini kabul etse de bu konudaki aklî temellendirmeye yönelik onların ortaya koyduğu varlık temelli argümanına çeşitli eleştiriler getirmektedir. Varlık merkezli temellendirmeyi birçok eserinde eleştiren Râzî,⁵⁶ özellikle *Erba'în* eserinde bu eleştirilerini daha detaylı bir şekilde işlemiş ve maddeler halinde sıralamıştır. Râzî'nin *Erba'în*'ini özetleyen ve eleştiren Urmevî ise, *Lübâb* adlı eserinde bu itirazların çoğunu yanıtlamaya çalışmıştır. Râzî'nin *Erba'în* eserinde “varlık” temelli argümana yönelik eleştirilerini ve Urmevî'nin *Lübâb* eserinde sunduğu cevaplar şu şekilde verilebilir:

I. 'Ademin Malûliyeti: Râzî rüyetin 'ademî bir durum olduğunu, 'adem vasfına sahip bir hükmün ise eser olmadığı gibi muallel olmasından da söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre tesir, bir şeyin başka bir şeyde etki etmesidir. O, 'adem, salt yokluk olduğu için onun illet ve malûl olmasından söz etmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Bunun kabul edilmesi durumunda sabit bir hükmün (rü'yet) 'ademî bir hükümle temellendirilmesi gibi imkânsız bir problemle karşı karşıya kalınacaktır. Ayrıca, o, genel olarak imkânın doğasından hareketle bu iddiasını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda o, eğer “imkân” vücûdî bir özellik olarak kabul edilse

⁵² Râzî, *Nihâyetü'l-ukûl*, 1/142-143; Müttekaddimûn kelâmında kullanılan istidlâl yöntemlerine yönelik Râzî'nin eleştirileri için bk. Hüsnü Turgut, *Fahreddin Râzî'nin Kelam Yöntemi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 189-228.

⁵³ Râzî, *el-İşâre fî-usûli'l-kelâm*, 102-109; a.mlf., *Nihâyetü'l-ukûl*, 53-154; a.mlf., *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*, thk. Mahmud Abdulaziz Mahmud (Beyrut, 2009), 196-214; a.mlf., *Muhassal*, 191-193; a.mlf., *Me'âlim*, 54-55.

⁵⁴ Turgut, *Fahreddin Râzî'nin Kelam Yöntemi*, 184.

⁵⁵ bk. Râzî, *el-Erba'în fî usûli'd-dîn*, 189-190; Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'în*, 192.

⁵⁶ Râzî, *Metâlib*, 2/81-87; a.mlf., *Nihâyetü'l-ukûl*, 3/7-154; a.mlf., *el-İşâre fî-usûli'l-kelâm*, 92-109; a.mlf., *Muhassal*, 189-193; a.mlf. *Me'âlim*, 53-57; a.mlf., *Mesâilü'l-hamsûn*, 130-133.

bu durum, evren yaratılmadan önce imkânın kendisiyle kaim olacak bir mevsufun varlığını gerektirirdi ve âlemin kadîm olduğuna yol açacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla o, imkânın sübûtî bir nitelik olmadığını temellendirmeye çalışmıştır.⁵⁷

Urmevî, Râzî'nin bu itirazına katılmamaktadır. Ona göre “mümkün ‘adem’ bir müessire muhtaçtır.⁵⁸ Urmevî'nin bu açıklamasından, mümkün ‘ademle mahza ‘ademin birbirinden farklı şeyler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun, *Şerhu'l-İşârât*'taki ifadeleri de bu hususu desteklemektedir.⁵⁹ Bu nedenle o, Râzî'nin yukarıdaki itirazının, sadece mahza nefiy için geçerli olduğunun altını çizmektedir. Çünkü kelâmcılar, mümkün ‘ademin varlık kazanması için bir müessire ihtiyaç duyduğunu ve muallel olmasını kabul etmektedirler. Râzî'nin *Erba'in*'ine şerh yazan Şihâbüddîn Karâfî de bu konuda Urmevî gibi düşünmektedir. Karâfî'nin ‘ademin aslının bir müessire muhtaç olmadığını; ancak ‘ademin istimrarının müessire ihtiyaç duyduğunu ifade ederek ‘adem için ikili bir tasnifi tercih ettiğini görmekteyiz.⁶⁰ Ayrıca Râzî'nin bu itirazına karşı Karâfî “imkân”ın, nisbet ve izafelerin kabilinden olduğunu, bu nedenle haricî olarak ma'dum olsalar da yine de illet ve malûl olmaya elverişli olduğunu söyleyerek konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.⁶¹

II. Her Hükmün Bir İlette Dayanması: Râzî, “görme imkânının” sübûtî bir hüküm olduğu kabul edilse bile, “her hükmün bir illeti vardır” şeklindeki yaklaşımın doğru olmadığını belirtmektedir. Nitekim kelâmcıların, bazı hükümlerin muallel; bazılarının da muallel olmadığına dair ittifakları vardır. Örneğin; malûmiyyet (bir şeyin bilinebilirliği) mezkûriyyet (bir şeyin hatırlanabilirliği) ve muhberiyyet (bir şeyden haber verilebilirlik) gibi vasıflar illet olamazlar. Çünkü yeri gelince bu tür nitelermeler ma'dûmlar için de kullanılmakta, bununla birlikte ‘ma'dûm illet olmaya elverişli değildir. Dolayısıyla bir hükmün sübûtundan hareketle söz konusu hükmün bir gerekçeye dayandığını söylemek doğru değildir.⁶²

Urmevî, Râzî'nin “mümkün hükümlerin bir kısmı muallel olduğu bir kısmının ise muallel olmadığı” şeklindeki yargısını kabul etmemektedir. Ona göre, her mümkün hükmün mutlaka bir illeti vardır. Ayrıca Urmevî, Râzî'nin ‘ma'dûmlar için sabit olan malûmiyyet, mezkûriyyet ve muhberiyyet gibi vasıfların muallel olmadığını ve buradan hareketle her mümkün hükmün muallel olmadığını ileri sürmesini doğru bulmamaktadır. Bu nedenle o, sadece zorunlu ve mümtenî hükümlerin muallel olmadığını düşünmektedir.⁶³ Karâfî ise, bazı hükümlerin muallel olmadığına dair Râzî ile benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Ancak, bu düşünceleri paylaşırken, imkânın muallel olduğu görüşünü benimseyerek, bu konuda Râzî'nin görüşlerine karşı bir tutum takınmakta ve Urmevî'nin yaklaşımını benimsemektedir.⁶⁴

⁵⁷ Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, 190.

⁵⁸ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, 195; Hasan Akkanat, *Kadı Sraceddin el-Ürmevî ve Metâliu'l-Envâr (Tahkik, Çeviri, İnceleme)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2006), 189.

⁵⁹ Sirâciüddin Urmevî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât*, thk. 'Ammâr et-Temîmî (Kûm: Dâru Zeyni'l-Abidîn, 2019), 2/331-332.

⁶⁰ Şihâbüddin el-Karâfî, *Şerhü'l-Erbâ'in fi usûli'd-dîn* (Mısır: Dârü'l-Asâlet, 2020), 111.

⁶¹ Karâfî, *Şerhü'l-Erbâ'in fi usûli'd-dîn*, 225-226.

⁶² Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, 190.

⁶³ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, 195.

⁶⁴ Bk. Karâfî, *Şerhü'l-Erbâ'in fi usûli'd-dîn*, 226-228.

III. Varlığın Cevher ve Arazlar Arasında Ortak Hüküm Olması: Râzî, bu itirazında rüyetin imkânın 'ademî olması ve sabit bir hüküm olduğu kabul edilse bile, yine de cevher ve arazlar arasındaki görülebilen varlık vasfının ortaklığından dolayı olmadığını dile getirmektedir. Çünkü siyahın görülebiliyor olması, cevherin görülebiliyor olmasından farklıdır. Eğer varlık cevher ve arazlar arasında ortak illet olsaydı, siyahla ilgili imkânın cevherin imkânının yerini alması ve aksi durumun da mümkün olması gerekirdi. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Ayrıca, Râzî bu bağlamda, hareket etme, kâdir olma ve âlim olma gibi sıfatları da örnek olarak ileri sürmektedir. Özetle Râzî, cinste ki birliktelikten hareketle aynı cinsin altında yer alan türlerin ortak bir illetle muallel olmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre bu sıfatlar, aynı kategoride yer almalarına rağmen, her bir sıfatın mahiyeti farklı illetlerle muallel olabilmektedir.⁶⁵

Urmevî, mahiyetlerin taksiminden hareketle Râzî'ye itiraz etmektedir. Ona göre aynı cins altında yer alan nev'î (türsel) mahiyetler nev'î açısından farklı illetlerle muallel olabilir. Bu nedenle o, "Aynı cins altında yer alan farklı mahiyetlerin aynı illetle muallel olmaları gerekir." yönündeki Râzî'nin itirazına katılmamaktadır.⁶⁶ Râzî'nin bu itirazına karşı Urmevî'nin cevabı son derece kısadır. Bu bağlamda Karâfî ise, daha detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre, aynı cins altında yer alan türlerin tam bir eşitliği zorunlu değildir. Bu sebeple, cevherin görülmesinin imkânı ile arazın görülmesinin imkânı bütün açılardan aynı olduğunu ve aynı illetle muallel olduğunu iddia etmek doğru değildir. Karâfî buna canlı ve cansız varlıkların hareketini örnek olarak gösterir. Bu iki varlık "cisim" olmaları hasebiyle aynı cins altında yer almalarına rağmen, hareketlerinin her açıdan eşit olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Çünkü hareket, bütün hareket eden varlıklar arasında küllî bir durum olması açısından haddizatında değişmemekte, burada değişen, mahalın hareketi kabul etme biçimidir. Yani hareket haddizatında bütün varlıklar arasında eşit olmakla birlikte, hareketi kabul eden mahal birbirinden farklıdır. Dolayısıyla harekette var olan durumun aynısı rü'yetin imkânı için de geçerlidir.⁶⁷

IV. Cevher ve Arazların Farklı İletlerle Muallel Olması: Buna göre cevher ve araz aynı hükme tabi olmalarına rağmen farklı illetlerle muallel olmaları mümkündür. Râzî, bu yöndeki itirazını desteklemek için birkaç kanıt sunar. Örneğin; ihtilaf kavramı, farklı şeyler arasında ortak bir özelliktir ve bu özellik farklı sebeplerle ilişkilendirilebilir. Zıtlıklarda da benzer bir durum söz konusudur. Çünkü zıtlar aynı hükümlere sahip olabilir, ancak farklı illetlere dayanabilirler. Ayrıca, siyah ve beyazın bilinmesi gerektiği durumda, bu bilme yetisi farklı illetlere dayanabilir. Râzî'nin başka bir delili ise, bir açıdan ortak olan ancak diğer açıdan farklı olan iki ayrı mahiyetin benzerlik ve farklılık yönlerinin aynı olmadığıdır. Bu durum, aynı hükümlere sahip şeylerin farklı sebeplerle ilişkilendirilebileceğini gösterir. Sonuç olarak, Râzî, aynı hükümlere sahip olan şeylerin farklı illetlerle ilişkilendirilebileceğini savunur.⁶⁸

Râzî'nin bu itirazını Urmevî, şöyle cevaplamaktadır: "Muhalefet" tek başına iki muhalif şey arasındaki ortaklığı sağlamaz; bu muhalefetin ortak bir vasfa dayanması gerekir. Ayrıca buradaki ortaklığı hâs ve âmm arasındaki telâzüm üzerinden açıklamak da doğru değildir. Çünkü bazen hâs,

⁶⁵ Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 191.

⁶⁶ Urmevî, *Lübübül-Erba'în*, 195.

⁶⁷ Bk. Karâfî, *Şerhü'l-Erbâ'în fi usûli'd-dîn*, 229-230.

⁶⁸ Bk. Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 191-192.

âmmı gerektirmesinden değil, üçüncü bir durumdan dolayı da aralarındaki telâzüm meydana gelmiş olabilmektedir.⁶⁹

V. Ortak Vasfın Hudûs veya Vücûd Olmamasının İmkânı: Buna göre cevher ve arazlar arasındaki ortak vasfı sadece hudûs ve vücûd ile sınırlandırmak doğru değildir. Râzî, vücûd eksensiz rüyeti kabul edenleri ilzâm etmek amacıyla bu itirazı ortaya koymaktadır. Ona göre, rüyetin ortak bir illetten dolayı gerçekleştiği varsayıldığında cevher ve arazlar arasındaki ortak vasfı hudûs veya vücûd ile sınırlandırmak doğru değildir. Râzî, imkânın ‘ademî olduğunu ve bu nedenle imkân vasfının rü’yete illet olamayacağını farkındadır. Onun amacı ise imkânı rü’yete illet olduğunu ortaya koymak değil; rüyetin ortak illetinin varlık veya hudûs dışında başka bir vasfı da olabileceğini, dolayısıyla rüyeti varlık vasfı üzerinden temellendirenlerin yanlışlığını ortaya koymaktır.⁷⁰ Urmevî, Râzî’nin bu itirazına karşı sadece “cevap verilmesi gereken bir sorundur” açıklamasıyla yetinir. Urmevî, Râzî’nin bu itirazını doğru bulsa da yine de cevaplanması gereken bir sorun olarak görmektedir.⁷¹ Bu nedenle, onun rüyetin varlık temelinde açıklanmasından vazgeçmediğini söylemek daha doğru olur.⁷²

VI. Hudûsün Dışında Başka İletlerin, İlet Olabileceğinin İmkânı: Buna göre rüyeti varlık temelinde açıklamaya çalışanlar, cevher ve araz arasındaki ortak illetin ya hudûs ya da varlık olduğunu iddia etmişlerdir. Cevher ve arazlar arasındaki ortak illeti hudûs ve varlıktan ibaret görenler, hudûsün ortak illet olmaya elverişli olamayacağını, sadece varlık olacağını iddia etmişlerdir. Ancak Râzî, bu iddiada bulunanların hudûsü dışarıda bırakarak sadece varlık üzerinden bir temellendirmeyi esas almalarına itiraz etmektedir. İddia sahiplerinin hudûsü itibardan düşürmelerinin temel nedeni, tanımında yokluğun yer almasıdır. Onlara göre hudûs; kendisini önceleyen yokluktan ve hali hazırda bulunan varlığın toplamından meydana gelmektedir. Hudûsün bileşenlerinden biri olan ‘adem, itibara alınamayacağından cevher ve arazların görülmesindeki ortak illet varlıktan başkası değildir. Râzî, iddia sahiplerin hudûs için başvurdukları tanımları doğru bulmamaktadır. Ona göre hudûs, yoklukla öncelenen ve hali hazırda bulunan varlıktan ibarettir. Râzî, yoklukla öncelenen şey ile yokluğun birbirinden farklı şeyler olduğunu altını çizmektedir. Bunun kanıtı ise varlığın hudûsle nitelendirilmesidir. Şayet hudûs yokluktan ibaret olsaydı varlığı, hudûsle nitelendirmek mümkün olmayacaktı.⁷³ Urmevî, Râzî’nin hudûs kavramına yönelik yaklaşımını doğru bulmamaktadır. Bu bağlamda o, hudûsün ‘adem olmadığını, aslında ‘ademî olduğunu ve bu iki kavram arasında bir ayrım bulunduğunu hatırlatmakla yetinmektedir.⁷⁴ Bu nedenle, Urmevî’ye göre hudûsün ‘ademî olması, onun bir illet olarak kabul edilmesine engel teşkil etmez. Râzî ve Urmevî’nin, âlemin Allah’a muhtaç oluşu meselesi üzerine sundukları argümanlar göz önüne alındığında, Urmevî’nin bu konuda daha tutarlı bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.⁷⁵

⁶⁹ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, 195-196.

⁷⁰ Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, 193.

⁷¹ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, 198.

⁷² Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*, 376.

⁷³ Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, 193.

⁷⁴ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'in*, 196.

⁷⁵ Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*, 377.

VII. Vücûdün Ortak İlet Olması Problemi: Râzî'nin bu itirazı, daha çok varlık merkezli rü'yeti kabul edenleri ilzâm amacıyla ortaya konulmuştur. Önceden de değinildiği üzere Eş'arîler, rü'yeti varlık merkezli savunurlar. İmam Eş'arî'ye göre, bir şeyin varlığı onun zâtı ve hakikatidir. Yani varlık, mahiyetin aynısıdır. Bu durumda varlık, mahiyetler arasından ortak bir vasıf olamaz. Aksi takdirde, varlığın kendisi de bir mahiyet olur ve mahiyetler varlık açısından farklılaşır. Oysa mahiyetler varlıkta ortaktır. Bu sebeple Râzî, varlığı ve mahiyeti aynı kabul edenlerin rü'yetin illetini varlıkla ilişkilendirmelerinin tutarsız olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ Urmevî, Râzî'nin bu ilzâmını, varlığın manevî iştirâkini kabul etmeyenlerle sınırlı olduğunu; varlığın manevî iştirâkini kabul edenler için bu ilzâmın haklarında geçerli olmadığı şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Karâfî ise, İmam Eş'arî'nin “bir şeyin varlığı, onun mahiyetiyle özdeştir” düşüncesinin yanlış anlaşıldığını vurgulayarak Râzî'ye karşı bir cevap sunmaktadır. Karâfî'ye göre, İmam Eş'arî'nin “varlık, mahiyetin kendisindedir” ifadesi, dış dünyada varlık üzerinde mahiyetin ek bir durum olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü sadece dış dünyada mevcut olan nesnelere bulunurken, varlık kavramı zihinsel ve itibarî bir durumdur, bu nedenle dış dünyada gerçekleşmesi mümkün değildir.⁷⁷

VIII. Vücûdun Yegâne İlet Kılınması: Râzî'ye göre, bir hükmün gerçekleşmesi için müessir illetin varlığı kadar, mahallin de bu kabule uygun olması ve herhangi bir engelin bulunmaması da dikkate alınmalıdır. Örneğin; hayat vasfı cehalet, şehvet, öfke ve acı gibi şeylerin illeti olmakla birlikte, Allah'ın zâtında da mevcuttur. Ancak bu şeylerin Allah'ın zâtında gerçekleşmesi mümkün değildir. O halde ya ilahî zât bu hükümlere uygun değildir ya da o zâtle birlikte bu şeylerin gerçekleşmesini engelleyen birtakım engellerin varlığı söz konusudur.⁷⁸ Urmevî, Râzî'nin değerlendirmesinin “tam illetler” için geçerli olduğunu söylemektedir. Ancak, rü'yete gelince, varlığın rü'yet için nakıs bir illet olduğu için aynı durumun burada geçerli olmadığını ifade etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla Râzî'nin itirazı, varlığın rü'yet için tam illet olduğu varsayımına dayanır. Ancak Eş'arîler, varlığın rü'yet için nakıs illet olduğunu savunurlar. Bu nedenle, Râzî'nin itirazı Eş'arîler için geçerli değildir.

IX. Dokunmanın Ortak İlet Kılınması: Râzî'ye göre, varlığın rü'yete zemin teşkil etmesi, onun dokunmaya da zemin teşkil etmesi anlamına gelir. Bu durumda, Allah'ın rü'yete konu olduğu gibi, dokunmaya da konu olması gerekir. Ancak hiçbir kelâmcı, Allah'ın dokunulabileceğini kabul etmez.⁸⁰ Urmevî, bu itirazın her açıdan geçerli olduğunu kabul etmekte ve bu itiraza karşı bir cevap oluşturmanın, varlık eksenli rü'yete dair çelişkileri çözmekle mümkün olacağını ifade etmektedir.⁸¹ Karâfî ise, dokunma mevzusunun rü'yet mevzusundan farklı olduğunu vurgular, ayrıca her küllî kaidenin bir istisnası olduğunu belirtir; bu kaidenin istisnasının burada da geçerli olduğunu vurgulamaktadır.⁸²

⁷⁶ Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 194.

⁷⁷ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'în*, 196.

⁷⁸ Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 194.

⁷⁹ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'în*, 198.

⁸⁰ Râzî, *el-Erba'în fi usûli'd-dîn*, 194.

⁸¹ Urmevî, *Lübâbü'l-Erba'în*, 198.

⁸² Bk. Karâfî, *Şerhü'l-Erbâ'în fi usûli'd-dîn*, 248-273.

X. Vücûdun, Mevcûda veya Sadece Onun Mahiyetine İlet Kılınması: Râzî bu itirazında varlığın rü'yete illet olmasının hangi şekillerde ele alınabileceğini değerlendirmektedir. Bu bağlamda o, varlık ya sadece rü'yetin gerçekleşebilmesi için bir illet olarak işlev görür ya da ayrıca mahiyetin de rü'yetine illet olur şeklinde iki olasılıktan bahsetmektedir. Râzî'ye göre, her iki durum da sorunludur. Çünkü birinci durumun kabul edilmesi, sadece belli bir varlık değil, bütün mevcutlar arasında ortak bir varlığın görülebileceği anlamına gelir ki bu safsataya yol açacaktır. İkinci durumun kabul edilmesi ise, örneğin siyahlığın görünmesinin imkânının yalnızca varlıkla sınırlı olmayacağını, varlıkla birlikte mahiyetin de illet olacağı durumu söz konusu olacaktır. Bu da rü'yetin ortak bir illet olmasını devre dışı bırakacaktır.⁸³ Râzî'nin iki olası duruma dayanan itirazı Urmevî tarafından kısmen yanıtlanmıştır. Urmevî, Râzî'nin öne sürdüğü ikinci olasılığı şu şekilde cevaplamaktadır: Mahiyetin görülmesine illet olan varlık vasfı, illetin mürekkep olmasını gerektirmez.⁸⁴ Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse; Urmevî, Râzî'nin itirazını geçersiz bulmaktadır. Çünkü bir varlığın belirli bir mahiyete illet olması, illetin de hem varlık hem de mahiyetten mürekkep olmasını gerektirmez.

Râzî'nin felsefi-kelâmî itirazlarına Urmevî'nin yanıtlamaya çalıştığı görülmektedir ancak Urmevî, Râzî'nin on birinci ve on ikinci itirazlarına bir yanıt vermemiştir. On birinci itirazda Râzî'ye göre vücûd, rü'yetin illeti olsa da mevcut olan bir durumdan dolayı onun imkânsız olması söz konusu olabilir. On ikinci itiraza göre vücûd, aynı zamanda Allah'ın cevher ve arazlara kâdir olmasının da illeti yapılmalıdır. Bu durum kabul edildiği takdirde vücûd vasfına sahip olduğundan dolayı Allah'ın da kudrete konu olması gerekir ki bu imkânsızdır. Dolayısıyla bu, rü'yet konusunda vücudun illet olmasını ortadan kaldırmaktadır. Urmevî'nin son iki itiraza cevap vermemesinin nedenine gelince, kanaatimizce onun bu konuda verebileceği cevapların, daha önce Râzî'nin diğer itirazlarına verdiği cevaplar içinde yer almasından dolayıdır. Bu nedenle, Urmevî, Râzî'nin ortaya koyduğu son iki itiraza yanıt verme ihtiyacı duymamış olabilir.⁸⁵

Sonuç

Varlık eksenli rüyet savunusuna yönelik Râzî'nin eleştirilerine ve Urmevî'nin bu argümanları değerlendirmesine odaklanan bu çalışmada rü'yetullahı mümkün görenlerin bunu hem aklî hem nakli birtakım deliller sunarak temellendirmeye çalıştıkları görülmüştür. Aklî zeminden hareketle temellendirilenlerin öne çıkardıkları gerekçelerinden biri ve hatta en önde geleni "varlık" vasfıdır. Rü'yetullahın naslara dayanarak savunan Râzî seleflerinin bu konudaki delillerini eleştirel bir gözle inceleyerek, rü'yetin varlık merkezli temellendirilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Ancak Urmevî'nin, Râzî'nin, birçok eleştirisini doğru bulmadığını ve aynı zamanda Râzî'nin sunduğu bir dizi felsefi ve kelâmî itirazlara yanıt vermeye çalıştığı gözlemlenmiştir.

Râzî'nin rü'yetullah konusundaki temel yaklaşımı, aklî temellendirme yerine nakil ile temellendirilme prensibine dayanmaktadır. Bu nedenle o, "rü'yetullah'ı aklî delillerle ispat etmenin mümkün olmadığını ve en sağlam yöntemin ayetlerin zahirine ve konuyla ilgili rivayet edilen hadislere dayanmanın daha doğru olduğu" görüşünü desteklemiştir. Ayrıca Râzî'nin,

⁸³ Râzî, *el-Erba'în fi uşûli'd-dîn*, 194-195.

⁸⁴ Urmevî, *Lübübül-Erba'în*, 198.

⁸⁵ Baysal, *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet*, 379.

kelâmî konuların ispatında alan ayırımına dikkat çekmesi düşüncesi de onun bu konudaki düşüncesinin bir yansımasıdır. Netice itibariyle, Urmevî, Râzî'nin eleştirilerin detaylı bir şekilde incelediği ve kendi düşüncesini savunmak üzere sağlam bir argüman geliştirdiği ifade edilebilir. Bütün bu açıklamalardan hareketle erken dönem kelâmında rû'yet konusunun Mu'tezile ve Eş'arî geleneği arasında önemli bir ayırım noktası iken İmam Gazzâlî'den itibaren Râzî'yle birlikte Eş'arî düşüncesinin bu konuda esnediği ve kısmen Mu'tezile'ye yaklaştığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Akkanat, Hasan. *Kadı Sıraceddin el-Ürmevî ve Metâliu'l-Envâr (Tahkik, Çeviri, İnceleme)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2006.
- Alevî, Yahya b. Hamza el-. *Kitabü't-temhîd fî şerhi me'âlimi'l-'adl ve't-tevhîd*. thk. Hişam Hanefi Seyyid. Kahire: Mektebtü's-sakafeti'd-diniyye, 2008.
- Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi". *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*. ed. Ömer Türker - Osman Demir. İsam Araştırmaları Merkezi, 2013.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tahir el-. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsettin. İstanbul: Medresetü'l-ilâhiyat, 1928.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-. *el-İnsâf fîmâ yecibü i'tikâdüh ve lâ yecâzü'l-cehlü bih*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetü'l-ezheriyye li't-türâs, 2000.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekir. *Kitâbü't-Temhîd*. thk. R. J. McCarthy. Beyrut: el-Mektebetü'ş-şarkiyye, 1957.
- Baysal, Erkan. *Râzî ile Birlikte Râzî'ye Muhalefet: Sirâceddîn Urmevî'nin Ulûhiyyet Anlayışı ve Fahreddîn Râzî Eleştirisi*. ed. Özkan Şimşek. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Baysal, Erkan. "Takip ve Tenkit Arasında Urmevî'nin Râzî'nin Muhakkik Kimliğiyle İlişkisi: İnsan Fiilleri Örneği". *Kader* 21/1 (30 Haziran 2023).
- Cansız, Hasan. *Rü'yetullah Meselesi Çerçevesinde Kelam-Bilim İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Cennet, Mehmet Zülfi. "Fahreddîn Râzî'nin İ'câz Düşüncesinde Bir Kırılma Noktası Olarak Sarfe Temayülü Tartışması". *Şarkiyat* 13/3 (2021).
- Cübbâî, Ebû Ali el-. *Kitâbü'l-Makâlât İtikadi Mezheplere Yönelik Klasik Bir Eleştiri*. thk. Özkan Şimşek vd. Endülüs, 2019.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn el-. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâti'l-edilleti fî Usûli'l-i'tikâd*. thk. Zekeriyya Omeyrat. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn el-. *Luma'ü'l-edille fî Kavâ'idi Akâidi Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmud. Beyrut: Alemü'l-kutub, 1987.

Demir, Osman. *Göz ve Tanrı: Kâdî Abdülcebbar'ın Rü'yetullah Teorisinde Optik*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.

Eş'arî, Ebu'l Hasan el-. *el-İbâne 'an usûlu'd-diyâne*. thk. Abbas Sabbağ. Beyrut: Dâru'n-nefâis, 2010.

Gazzâlî, Ebu Hâmid. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. thk. Mustafa İmran. Kahire: Daru'l-basair, 2008.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan. *Mücerredü makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2005.

Kâdî Abdülcebbar. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.

Kâdî, Abdülcebbar. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl: el-Fürak ğayre'l-islâmiyye*. thk. Mahmud Muhammed Kasım-İbrahim Medkûr-Tâhâ Hüseyin, ts.

Kâdî, Abdülcebbar. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl "Rü'yetü'l-bârî"*. thk. Muhammed Mustafa Hilmi vd. ed-Dâru'l-mısriyye li't-telif ve'n-neşir, ts.

Karâfî, Şihabüddin el-. *Nefâisü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*. thk. Adil Ahmed Abdulmavcûd-Ali Muhammed Avd. Mekke: Mektebetü'n-nizar Mustafa el-Baz, 1995.

Karâfî, Şihabüddin el-. *Şerhü'l-Erbâ'in fi usûli'd-din*. Mısır: Dâru'l-Asâlet, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu Muhammed Aruçi. Beyrut: Dar sader, 2010.

Mavil, Kılıç Aslan. "Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması -Rü'yetullah". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XIV/2 (2014).

Melâhimî, Ruknüddin Mahmud b. Muhammed el-. *Kitâbü'l-fâik fi usûli'd-dîn*. thk. Faysal Bedir Un. Kahire: Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-kevmiyye, 2010.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-. *Kitâbü't-temhîd li kavâidi'd-tevhîd*. thk. Habîbullah Hasan Ahmed. Kahire: Dâru't-tibâti'l-muhamediyye, 1986.

Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-. *Tabsiretü'l-edille*. thk. Hüseyin Atay. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Nîsâbü'rî, Ebû Reşîd Saîd b. Muhammed b. Saîd en-. *el-Mesâil fi'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*. thk. Rıdvân es-Seyyid, Main Ziyâde. Beyrut: Mahedü'l-İnmâi'l-Arabî, 1979.

Râzî, Fahreddin er-. *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*. thk. Mahmud Abdulaziz Mahmud. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.

- Râzî, Fahreddin er-. *el-İşâre fî-usûli'l-keâm*. thk. Muhammed Subhî el-Âyidî-Rabi' el-Âyidî. Amman: Merkezü Nûri'l-ulûm li'l-Buhûs ve'd-dirâsât, 2006.
- Râzî, Fahreddin er-. *el-Mesâilü'l-hamsûn fî usûli'd-dîn: Kelâmın Temel Problemleri*. çev. Hüsnü Turgut - Erkan Baysal. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022.
- Râzî, Fahreddin er-. *el-Metâlibü'l-'âliye mine'l-'ilmi'l-ilâhî*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekâ. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-arabî, 1987.
- Râzî, Fahreddin er-. *Me'âlimü Usûlud'dîn*. thk. Dugaym Semih. Beyrut: Darü'l-fikri'l-lübnânî, 1996.
- Râzî, Fahreddin er-. *Muhassalü'efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-mute'ahhirîn mine'l-ulemâ' ve'l-hukemâ' ve'l-mutekellimîn*. thk. Taha Abdurrauf Sa'd. Mısır: Mektebetü'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, ts.
- Râzî, Fahreddin er-. *Nihâyetü'l-'ukûl fî Dirâyeti'l-usûl*. Beyrut: Darü'z-zehâir, 2015.
- Sâbunî, Nüreddin es-. *el-Bidâye fî Usûli'd-dîn "Mâtürîdiyye Akaidi"*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Tay, Ömer. *Tasavvufu Savunma Çabası: Eşref Ali Et-Tehânevî*. ed. İlhan Baran. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Turgut, Hüsnü. *Fahreddin Râzî'nin Kelam Yöntemi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Urmevî, Sirâcüddin. *Lübâbü'l-Erba'in*. thk. Muhammed Yusûf İdrîs-Behâü'l-halâye. Kahire: el-Asleyn li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2016.
- Urmevî, Sirâcüddin. *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât*. thk. 'Ammâr et-Temîmî. Kûm: Dâru Zeyni'l-Abidîn, 2019.
- Ünverdi, Veysi. "Kâdî Abdulcebbâr'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları". *Bilimname: Düşünce Platformu* 28 (Ocak 2015).
- Yeşilyurt, Temel. *Rü'yetullah Akıl Âyinesinde Cemâlullah'ı Seyreylemek*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Zerkân, Salih. *Fahrüddin er-Râzî ve Arâuhu'l-keâmîyye ve'l-felsefiyye*. Daru'l-fikir, ts.